

Cilt/Volume 2, Sayı/Issue 4, Temmuz /July 2020, ss. 427-446.

Geliş Tarihi–Received Date: 06.06.2020 Kabul Tarihi–Accepted Date: 12.07.2020

ARAŞTIRMA MAKALESİ – RESEARCH ARTICLE

**II. ABDÜLHAMİD DEVRİ HAFİYELERİNDEN VÂMİK ŞÜKRÜ EFENDİ VE 24 TEMMUZ 1901
TARİHLİ JURNALİ**

ÇAĞRI ÇALIŞKAN*

ÖZET

Kendine bağlı oluşturduğu hafiyelik teşkilatıyla her türlü habere ulaşma imkânını elde eden II. Abdülhamid, başta hafiyeliği profesyonel meslek haline getirmiş insanların yanında, kendine jurnal verebilecek her türlü insan potansiyelinden yararlanmaya çalışmıştır. Devlet memurlarından sokaktaki insana kadar her türlü kişinin dâhil olduğu bu teşkilat etkin bir şekilde kullanılmıştır. II. Meşrutiyet’in ilanı ile birlikte ortaya çıkan özgürlük havası içerisinde II. Abdülhamid dönemi eleştiriye açık bir alan haline gelmiş ve doğal olarak hafiyelik ve jurnalcilik uygulamaları da bundan nasibini almıştır. Çalışmaya konu olan Vâmik Şükrü, Dâhiliye Nezareti Mektubi Kaleminde çalışan bir memur olarak jurnalcilik faaliyetlerinin içerisinde kendine yer bulmuştur. Vâmik Şükrü’nün vermiş olduğu jurnal II. Meşrutiyet’in ilanından sonra Servet-i Fünun’da yayınlanmış ve “devr-i sabıği” eleştirmek için bir malzeme olarak kullanılmıştır. Vâmik Şükrü jurnalinde İkdâm Gazetesi’ndeki bir yazıyı ve Ali Suavi’nin *Hive* risalesini hedef göstererek İslam dünyasını etkileyebileceğini ifade etmiştir. Bu çalışmanın amacı hafiyelik mesleğine mensup olan Vâmik Şükrü’nün hayatı, faaliyetleri hakkında bilgi sahibi olmanın yanında, vermiş olduğu jurnalın o dönemde ne kadar etkili olduğu ve neden böyle bir jurnal vermiş olabileceğini ortaya koymaktır. Aynı zamanda jurnalın Servet-i Fünun’da yayınlanma sebepleri açıklanmaya çalışılacak ve Meşrutiyet dönemi matbuatındaki devr-i sabık algısı Vâmik Şükrü’nün journali üzerinden aktarılacaktır.

Anahtar Kelimeler: II. Abdülhamid, Hafiyelik, Jurnal, İkdâm, Servet-i Fünun

**VAMİK ŞUKRU EFENDİ WHO IS A SLEUTH DURING THE REIGN OF ABDULHAMID II AND HIS
REPORT OF AN INFORMER DATED 24 JULY 1901**

ABSTRACT

Abdulhamid II, who had the opportunity to reach all kind of news with his sleuthing organization related to himself, he tried to take advantage of all the human potentials of people who could give him a report of an informer, as well as people doing this job as a professional. This organization, which includes all kind of people, from public officers to people on the streets, was used effectively. In the air of freedom that rises with the declaration of the Second Constitutionalism, Abdulhamid II period became open to criticism and sleuthing and informing were affected by this situation. Vamık Şükrü, who is the subject of this study, took part in informing activities and works as an officer in the supervision of internal medicine. The report of an informer given by Vâmik Şükrü was published in “Servet-i Fünun” exactly after the declaration of the second constitutionalism era and it was used as an outfit to criticize “devr-i sabık”. Vamık Şükrü stated that he could influence the Islamic Word by targeting an article in Ikdâm Newspaper and Ali Suavi’s *Hive* in his report of informer. The purpose of this study is to reveal the life of Vamık Şükrü, who is a sleuth, as well as being informed about his activities, how the report of an informer he gave affected that period and why he gave such a report like this. At the same time, the reasons for publication of the journal in Servet-i Fünun will be tried to be explained and the perception “devr-i sabık” in the printing period of the Constitutional Era will be conveyed through the journal of Vamık Şükrü.

Key Words: Abdulhamid II, Sleuth, Journal, Ikdâm, Servet-i Funun

* Doktora Öğrencisi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, E-posta: clskn.cagri@hotmail.com.

GİRİŞ

33 yıl süren iktidarıyla pek çok meselenin odağında bulunan II. Abdülhamid, Osmanlı tarihinin en tartışmalı padişahlarından biridir. “Ulu hakan-kızıl sultan” tartışmaları arasında bir de “devr-i istibdat” olarak adlandırılan bu döneme istibdat yakıştırması yapılmasının en önemli dayanaklarından biri hafiyelik ve jurnalciliktir. Hafiyelik teşkilatı istibdat devrinin en önemli simgesel unsuru olarak görülmüştür.¹ Aynı zamanda dönemin hatıratlarına, gazete yazılarına, romanlarına, şiirlerine yani matbuatın her alanına sirayet etmiştir ki bu da Osmanlı toplumunu derinden etkilediğini açıklamaktadır. Devlet işleri konusunda II. Abdülhamid’in her şeyi takip etme isteği, vehimli yapısı ve amcası Abdülaziz’in başına gelenler böyle bir teşkilatın ortaya çıkmasına sebebiyet vermiştir.² Abdülhamid’in vehmi üç noktada toplanmıştır. İlki Mehmed Reşat’ın kendisini darbeyle devirmesi, ikincisi suikaste uğrama korkusu, üçüncüsü ise bir komplo ile tahttan indirilme düşüncesidir.³ Abdülhamid’in vehimli fitratının dışında tahta çıktıktan sonra yaşadığı olayları da zikretmek gerekir. Bu olaylardan biri Ali Suavi tarafından tertiplenen ve V. Murat’ı tekrardan tahta çıkarmayı hedefleyen Çırağan hadisesidir.⁴ Yine bu hadiseden kısa bir süre sonra ikinci bir Çırağan olayı meydana gelmiş ve V. Murat’ı tekrardan kaçırma girişimi yaşanmıştır.⁵ Aynı zamanda Jön Türklerin Avrupa’daki faaliyetleri, Bulgar, Rus ve Ermeni komitelerinin suikast planları, Ermeniler tarafından gerçekleştirilen Yıldız Camii’ndeki bombalı saldırı⁶ böyle bir istihbarat teşkilatının gerekliliğini ortaya koymaktadır.

II. Abdülhamid’in devlet adamlarına karşı duyduğu güvensizlik de buna eklenebilir. Londra sefiri Muzurus Paşa aracılığıyla Serasker Hüseyin Avni Paşa’nın İngilizlerden para aldığı öğrenmesi, devlet adamlarına karşı şüphelerini daha da arttırmıştır. Yine Abdülhamid’e bilgi sunan bir diğer isim de Mahmut Paşa’dır. Mahmut Paşa kendine bağlı bir teşkilatla Jön Türklerin çevresindeki bazı kişileri para ile satın alıp, Jön Türkler hakkında Abdülhamid’e birtakım bilgiler sunmuştur. Şüphesiz bu durum da hafiyelik teşkilatının oluşturulması hususunda itici bir güç teşkil etmiştir.⁷ Özetlemek gerekirse hafiyelik teşkilatının oluşturulmasındaki etkenler, padişahın vehimli yapısı, dönemin siyasi olayları ve buna bağlı olarak istihbarat bilgisine duyulan ihtiyaçtır.⁸ 1876-1878 yılları arasında yaşanan problemler, II. Abdülhamid’in kamuoyunun nabzını tutmak, nüfus, ordu ve Bab-ı Ali’yi yakından takip etmek adına geniş ölçüde bir haber alma teşkilatını kurma zarureti ortaya çıkarmıştır.⁹ Aynı zamanda hafiyelik ile ilgili Yıldız Sarayı’nın üstlenmiş olduğu rol de dikkate değerdir:

“Sultan II. Abdülhamid tahta çıkar çıkmaz devlet işlerini sarayda toplama siyaseti gütmüştür. Bu siyaset Osmanlı İmparatorluğu’nda yönetimin günden güne merkezileştirilmesini gerçekleştirmiş ve Yıldız Sarayı’nın kendisi bir ‘merkezi otorite’ haline gelmiştir. Sonuçta Yıldız Sarayı tüm yazışmaların uğradığı, tüm atamaların denetlendiği, iç ve dış siyasetin belirlendiği her şeyden haberdar olan ve her şeye müdahale eden, kökleri toplumun en ücre köşesine kadar nüfuz etmiş bir kartal yuvası görünümüne bürünmüştür.”¹⁰

Hafiyelik ve jurnalcilik faaliyetleri ile ilgili terimler zamanla sahip oldukları anlamın dışında kullanılmaya başlanmıştır. “Jurnal” kelimesi II. Abdülhamid döneminde tarihi bir terim niteliğine bürünmüş ve hafiyeler tarafından düzenlenen rapor anlamına gelmiştir.¹¹ Fakat daha önceleri jurnal kavramı bilindiği anlam dışında, belirli sürelerde verilen raporlar manasında kullanılmıştır. 1813’ten sonra Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa, merkezin taşradan haberdar olması adına ilgili birimlerden, çeşitli raporlar (jurnaller) gönderilmesini istemiştir. M. Ali Paşa önceden ayda iki defa gönderilmesini zorunlu tuttuğu bu raporların, zamanla günlük olarak verilmesini emretmiştir. Journaller Mısır’da “Curnal Divanı” olarak adlandırılan merkezde hem toplanmış hem de değerlendirilmesi yapılmıştır. Divan direkt olarak M. Ali Paşa’ya bağlı kalmış ve “Curnal Nazırı” ya da “Takrir Nazırı” denilen görevlide journaller toplanmıştır. Nazır toplanan bu journalleri M. Ali Paşa’ya sunmakta ve ondan aldığı emirleri ilgililere iletmekteydi.¹² Kamus-u Türki’de ise bu anlama uygun olarak jurnal kelimesi hem

¹ Enver Ziya Karal, hafiyelik teşkilatını “Abdülhamid istibdadının ruhu” olarak tanımlamıştır. Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. VIII, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2011, s. 265; François Geogon ise hafiyeliği Abdülhamid istibdadının bir simgesi olarak ifade etmiştir. François Geogon, *Sultan Abdülhamid*, çev. Ali Berktaş, İletişim Yayınları, 2018, İstanbul, s. 219.

² Emre Gör, *II. Abdülhamid’in Hafiyelik Teşkilatı*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2016, s. 65.

³ Yavuz Selim Karakışla, “Sultan II. Abdülhamid’in İstibdat Döneminde (1876-1909) Hafiyelik ve Jurnalcilik” *Toplumsal Tarih*, S. 119, 2003, s. 16.

⁴ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, “Ali Suavi ve Çırağan Vakası” *Belleten*, C. 8, S. 29, 1994, s. 78.

⁵ Karal, *age*, s. 501-503.

⁶ Nurdan İpek Şeber, “Namlunun Ucundaki Padişah: Abdülhamid’e Karşı Planlanan Suikastler”, *Türkiyat Mecmuası*, Cilt: 22, Bahar, 2012, s. 33.

⁷ Hamit Pehlivanlı, “Osmanlılarda İstihbaratçılık”, *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, C. 13, s. 658.

⁸ Gör, *age*, s. 73.

⁹ Geogon, *age*, s. 219.

¹⁰ Karakışla, “Sultan II. Abdülhamid’in İstibdat Döneminde (1876-1909) Hafiyelik ve Jurnalcilik”, s. 12.

¹¹ Mehmet Ali Beyhan, “II. Abdülhamid Döneminde Hafiyelik Teşkilatı ve Journaller”, *İlmi Araştırmalar*, 8, İstanbul, 1999, s. 68.

¹² Orhan Koloğlu, *Curnalcilikten Teşkilat-ı Mahsusa’ya*, Kırmızı Kedi Yayınları, İstanbul, 2013, s. 23.

“rapor” hem de “hafiyeye ait evrak” şeklinde tanımlanmıştır.¹³ Aynı zamanda “yevmiye defteri” gibi anlamları da bulunmaktadır.¹⁴ Yine vergilerin adilce dağıtılıp dağıtılmadığını denetleyen “yoklama kâtibi”, II. Mahmud döneminde “jurnal kâtibine” dönüşmüştür. Bu görevliler faaliyetlerini günlük rapor olarak bildirmişlerdir. Resmî işleri kaydetme ve rapor etme faaliyetleri için de kullanılmaya başlanınca, rapor yazma işine “jurnal”, yazanlara ise “jurnalci” denilmiştir. Abdülhamid devrinde de jurnal ile ilgili terimler gündelik dilin içine dâhil olmuştur.¹⁵

Hafiyelik Teşkilatı’nda iki tip profil göze çarpmaktadır. Birinci profil hafiyeliği profesyonel olarak yapan ve bu iş dışında başka herhangi bir işle meşgul olmayan kişilerdir. Bir bakıma işleri istihbari bilgi toplamaktır. İkinci tip ise çeşitli görevlerde bulunan devlet memurları ve serbest insanlardır. Bu profildeki insanlar hafiyeliği kazanç sağlamak adına maddi beklentilerle yapmıştır. Paranın yanı sıra padişahın güvenini kazanmak, makam-mevki sahibi olmak ya da memuriyetlerde yükselmek amaçlanmıştır.¹⁶ İkinci tip hafiyelerin yapmış olduğu faaliyetler gönüllülük esasına dayandığı için, bunlar verdikleri jurnaller karşılığında maddi anlamda ödüllendirilmişlerdir. Bu ödüllendirme onlar için bir kazanç kapısı oluşturmuştur.¹⁷ François Georgeon ise hafiyelik teşkilatını dört sınıfa ayırmıştır. İlk sınıf, jurnallerini direkt olarak Abdülhamid’e gönderen saray büyükleridir. İkinci sınıfta ise bu işi profesyonel olarak İstanbul ya da vilayetlerde yapan istihbaratçılar bulunmaktadır. Üçüncü sınıf Yıldız Sarayı’na gönderdikleri jurnaller karşısında kazanç ya da hediye beklentisinde bulunan memurlar ve devlet görevlileridir. Sonuncusu ise Faik Paşa, İzzet Paşa, Ebulhuda gibi önemli kişilerin altında hizmet eden kişilerdir.¹⁸

Padişahın vehimli yapısının etkisiyle kendisine yöneltilebilecek herhangi bir darbenden duyulan çekince, jurnalciliğin manipüle edilmesine yol açmıştır. Padişah bu jurnalcilik faaliyetlerine para, nişan ve rütbe gibi ödülleri karşılık vermiştir. Böylelikle jurnalcilik para kazandıran bir sektör halini almış ve bu işten çok fazla para kazanan bir kesim ortaya çıkmıştır. Yıldız Sarayı jurnal bombardımanlarına maruz kalmasına rağmen II. Abdülhamid bunun önüne geçmemiş ve mevcut durumdan yararlanmaya çalışmıştır. Özellikle suikast ile alakalı jurnalleri dikkatli bir şekilde incelemiştir.¹⁹ Abdülhamid’in vehmini artıracak nitelikte olan jurnaller bu bakımdan önemli bir kaynak oluşturmaktadır.²⁰ Hafiyelik Teşkilatı’nın II. Abdülhamid’e bağlı ve çevresindeki olup bitenleri ona bildiren bir yapısının olduğu söylenebilir. Basit bir bilgiyi üretmenin yanında devlete lazım olan stratejik bilgilere de erişmiştir.²¹

Hafiyelik Teşkilatı resmi olarak Zaptiye Nezareti’ne bağlı kalmasına rağmen herkese hafiyelik yapabileme imkânı verilmiştir.²² Tamamen gerçek dışı olaylara dayanan jurnallerin yanı sıra, kısmen gerçek olaylarla bağlantısı bulunan jurnallere de rastlamak mümkündür. Kısmen gerçek olaylara dayanan bu jurnalleri teyit etmek uzun sürerken, gerçek dışı jurnalleri doğrulamak daha kolay olmuştur.²³ II. Abdülhamid döneminde etkin bir biçimde kullanılan bu teşkilat, II. Meşrutiyet’in ilanıyla birlikte tartışmalara konu olmuştur. II. Meşrutiyet’in ilanından sonra İttihat ve Terakki yanlısı basın Abdülhamid dönemi jurnalcilerini “enkaz-ı istibdat” olarak adlandırmıştır.²⁴ Hatta II. Meşrutiyet dönemi romanlarında çokça hafiyelik ve jurnalcilik konusu işlenmiş ve bu teşkilatın olumsuz yanları gösterilmeye çalışılmıştır.²⁵ İttihat ve Terakki mensupları Abdülhamid istibdadının bir uzantısı olarak gördükleri hafiyelik ve jurnalciliği kaldırmak adına propaganda yapmışlar ve bu faaliyetlerin paralelinde 26 Temmuz 1908’de hafiyelik resmen kaldırılmıştır. Fakat 31 Mart Vakasına kadar II. Abdülhamid bazı kaynaklardan haber almaya devam etmiştir. Dolayısıyla resmi olarak kaldırılrsa bile belirli bir zamana kadar haber alma mekanizması çalışmaya devam etmiştir.²⁶

¹³ Curnal, yahut jurnal: bir memurun meşhûdatını (gözlemler) mübeyyin olarak verdiği müzekkire, küçük lâhiya, rapor: polis curnalı, tahkîkât-ı hafiyeyi mübeyyin varaka: curnal vermek. Şemseddin Sami, *Kamus-ı Türki*, haz. Raşit Gündoğan, Niyazi Adıgüzel, Ebul Faruk Önal, İdeal Yayınları, İstanbul, 2017, s. 383.

¹⁴ Liman jurnali: geminin limanda bulunduğu müddetçe vukûatının kaydolduğu defter; seyir jurnali: esnâ-yı hareketteki vukûatın defteri. Şemseddin Sami, *age*, s. 545.

¹⁵ Yavuz Selim Karakışla, “Sultan II. Abdülhamid’in İstibdat Döneminde (1876-1909) Hafiyelik ve Jurnalcilik” s. 14.

¹⁶ Beyhan, *agm*, s. 70.

¹⁷ Şeber, *agm*, s. 35-36.

¹⁸ Georgeon, *age*, s. 220.

¹⁹ Şeber, *agm*, s. 35-36.

²⁰ Karakışla, “Sultan II. Abdülhamid’in İstibdat Döneminde (1876-1909) Hafiyelik ve Jurnalcilik”, s. 16.

²¹ Gör, *age*, s. 74.

²² Karal, *age*, s. 265.

²³ Gör, *age*, s. 105.

²⁴ Esat Cemal Pakar’dan aktaran Yavuz Selim Karakışla Karakışla, “II. Abdülhamid’in İstibdat Döneminde Jurnalciliğin Boyutları”, *Toplumsal Tarih*, S. 120, 2003, s. 28.

²⁵ Bu tip romanlara örnek olarak Halit Ziya Uşaklıgil’in *Nesri Ahir*, Bekir Fahri’nin *Jönler*, Yakup Kadri Karaosmanoğlu’nun *Bir Sürgün*, Ahmet Mithat’ın *Jön Türkler*, Fazıl Necip’in *Menfa* örnek gösterilebilir. Bu romanlarda işlenen konular içerisinde sansür, hafiyelik, jurnalcilik, şiddet ve sürgün bulunmaktadır. Konu hakkında daha fazla bilgi için: Murat Tan, “II. Meşrutiyet Romanında Sultan Abdülhamid’e Karşı Verilen İktidar Mücadelesi” *International Periodical for the Languages Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 11/10 Spring 2016, s. 563-580.

²⁶ Karakışla, “II. Abdülhamid’in İstibdat Döneminde Jurnalciliğin Boyutları”, s. 28-29.

II. ABDÜLHAMİD DEVRİ HAFİYELERİNDEN VÂMİK ŞÜKRÜ EFENDİ VE 24 TEMMUZ 1901 TARİHLİ JURNALI

Konumuzun ana temasını oluşturulan Vâmık Şükrü bu dönemde hafiyelik yapan bir devlet memurudur. Yukarıda verilen bilgilerle bağdaştırıldığında Mehmet Beyhan tarafından yapılan tasnife göre ikinci sınıfa, François Georgeon'a göre ise üçüncü sınıfa mensup olan bir hafiyeye olduğu ortaya çıkmaktadır. Onun bu dönemin hafiyelerinden olduğunu ise Servet-i Fünun'da yer alan jurnalinden öğrenmekteyiz. Vâmık Şükrü bu jurnali 24 Temmuz 1901'de vermiştir. Böyle bir jurnalın varlığından Servet-i Fünun dergisi aracılığıyla haberdar olunmaktadır. Vâmık Şükrü'nün jurnalinin fotoğrafı 26 Kasım 1908'de Servet-i Fünun'da yayınlanmıştır. Aynı zamanda 1910 yılında basılan Ali Suavi'nin *Hive* risalesinde, bu jurnal kitabın giriş bölümünden önce yer almıştır. Yani bu tarihler II. Meşrutiyet'in ilanından sonrasına denk gelmektedir. Çalışmanın amacı bu dönemin hafiyelerinden olduğu kabul edilen Vâmık Şükrü'nün hayatı, aldığı görevleri ve faaliyetleriyle ilgili bilgi sunmaktır. Ayrıca vermiş olduğu jurnalın içerisinde nelerin yer aldığı, jurnalın neden Servet-i Fünun'da yayınlandığı ve jurnalın ne kadar etkili olduğu ortaya konmaya çalışılacaktır. Son olarak Vâmık Şükrü'nün niçin böyle bir jurnali vermiş olabileceği tartışılacaktır.

1.Vâmık Şükrü Efendi'nin Hayatı, Aldığı Görevler, Basım ve Yayım Faaliyetleri

Vâmık kelimesi âşık ve sevdalı anlamı taşımaktadır.²⁷ Çalışmaya konu olan Vâmık Şükrü Bey ise 1871 yılında Şam şehrinde dünyaya gelmiştir. Asakir-i Şahane süvari alayından Ahmet Hamdi Bey'in oğludur. 1884 yılında Suriye Vilayeti Mektubi Kaleminde göreve başlamış ve bir yıl sonra Muhasebe-i Livada²⁸ görevine devam etmiştir. 1886 ve 1889 yılları arasında Muhasebe-i Vilayette çalışmasının ardından Beyrut'a gitmiştir. Beyrut'ta iken Maarif Meclisi Baş Kitabesinde para almaksızın 5 ay boyunca çalışmış ve ardından 1891'de İstanbul'a gelerek Evkaf Nezareti'nin Mesarifat bölümünde görevlendirilmiştir. Vâmık Şükrü burada da bir yıl görev yapmış ve ardından istifa etmiştir.²⁹

Vâmık Şükrü görevinden istifa etmesinden sonra, 27 Haziran 1892'de Koca Paşa'da Karaki Hüseyin Çelebi Mahallesi Ebusuud Caddesinde bir matbaa açmak için Matbuat İdaresi'ne³⁰ ruhsat talebinde bulunmuştur.³¹ Fakat Vâmık Şükrü'nün açmış olduğu matbaanın işleyişi ve akıbeti hakkında herhangi bir bilgi bulunmamakla birlikte 1892-1896 yıllarında basım ve yayım faaliyetleri içerisinde yer alması muhtemel bir durumdur. Geçen dört yılın ardından 23 Temmuz 1896'da II. Abdülhamid'in irade-i seniyyesiyle Dâhiliye Nezareti Muhasebe Kaleminde görevlendirilmiştir.³² Konuyla ilgili olarak 13 Temmuz 1896 tarihli Dâhiliye Nazırı imzalı tezkirede, Evkaf Nezareti'nden istifa etmiş olan Vâmık Şükrü'nün II. Abdülhamid'in iradesiyle Dâhiliye Nezareti'nin herhangi bir biriminde görevlendirilmesi emredilmiş ve buna uygun olarak Muhasebe Kaleminde çalışmaya başlamıştır.³³ Buradaki görevinin ardından 5 Ocak 1897'de Dâhiliye Nezareti'nin bir başka birimi olan Mektubi Kaleminde görevini sürdürmüştür.³⁴

Vâmık Şükrü hakkında en tafsilatlı bilgi onun hal tercümesinde³⁵ bulunmaktadır. 27 Ocak 1897 tarihli hal tercümesinde Türkçe ve Arapçayı konuşup yazabildiğini ve az da olsa Fransızca ve Farsça bildiğini ifade etmiştir. Ayrıca belirli türlerde kitaplarının olduğunu aktarmıştır. Hadis usulünden *Şerhü'l-azam*, kelam ilminden *Faslü'l Hitab* adlı eserlerini kaleme aldığını belirtmiştir. Onun *Lâmiyetü'l-Acem*, *Sütur-u Belegât*, *Bedayü'l-Hükm*, *Cevamü'l-Kelim* (özlü sözler), *Risale-i İbn-i Zaydun Tercümesi*, *Semerat*, *Tarih-i Arab*, *Istilahat*, *Nezâir yahud Münteşebahat* ve *Lamiyetü'l-Arab* isimlerinde eserleri bulunmaktadır. Fakat bu eserlerden hiçbirisini yayınlamamıştır.³⁶ Bununla birlikte *Sütur-u Belegât* isimli eserini yayınladığını söylese de aslında 1895'te adı

²⁷ Şemseddin Sami, *age*, s. 1149. Aynı zamanda Vâmık adı Doğu edebiyatının ünlü hikayelerinden olan *Vâmık u Azra* hikayesinin baş kahramanının ismidir. A. Naci Tokmak, "Vâmık ve Azra", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 42, İstanbul, 2012, s. 503-504. Ayrıca Vâmık ve Azra hikâyesinde yer alan kahramanların hepsinin birbirlerine kavuşmasıyla Türk edebiyatında mesnevi türünde ilgi görmüştür. İçerisinde binbir gece masallarında olduğu gibi cin ve peri gibi fantastik öğeleri barındıran birçok hikâye bulunmaktadır. Gönül Ayan, "Vâmık ve Azra", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 42, İstanbul, 2012, s. 504.

²⁸ Muhâsebe-i Livâ: Bir vilayetin kısımlarına ayrılan bölümlerinin her birini ifade eder ve birkaç kazadan da oluşabilir. Aynı zamanda meclis-i livâ olarak da geçmektedir. Şemseddin Sami, *age*, s. 957.

²⁹ *Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri (BOA)*, Ma'ârif Nezareti Mektûbi Kalemî (MF.MKT), 284/22, 4 Rebîü'l-Âhîr 1313/24 Eylül 1895; *B.O.A.*, Dâhiliye Memur Sicil Zarfları (DH.SAİD.MEM), 36/4, 29 Zilhicce 1288/10 Mart 1872.

³⁰ Matbuat İdaresi; II. Abdülhamid döneminde matbaaların açılması için gerekli olan ruhsata sahip olmak adına başvurulması gereken ve Dâhiliye Nezareti'ne bağlı olarak faaliyet yürüten bir birimdir. Ali Birinci, *Tarihî Hududunda Hatırat Kitapları, Matbuat Yasakları ve Arşiv Meseleleri*, Dergah Yayınları, İstanbul, 2012, s. 147.

³¹ *B.O.A.*, Dâhiliye Nezareti Mektubi Kalemî (DH.MKT), 1969/23, 8 Zilhicce 1309/4 Temmuz 1892.

³² *B.O.A.*, Dâhiliye Memur Sicil Zarfları (DH.SAİD.MEM) 36/4, 29 Zilhicce 1288/10 Mart 1872.

³³ *B.O.A.*, Bab-ı Ali Evrak Odası (BEO), 811/60801, 7 Safer 1314/18 Temmuz 1896.

³⁴ *B.O.A.*, Bab-ı Ali Evrak Odası (BEO), 894/67019, 8 Ramazan 1314/10 Şubat 1897; *B.O.A.*, Dâhiliye Memur Sicil Zarfları (DH.SAİD.MEM) 36/4, 29 Zilhicce 1288/10 Mart 1872.

³⁵ Özgeçmiş anlamına gelmektedir.

³⁶ *B.O.A.*, Dâhiliye Memur Sicil Zarfları (DH.SAİD.MEM) 36/4, 29 Zilhicce 1288/10 Mart 1872.

geçen kitabı yayınlama girişiminde bulunmuştur. Fakat Maarif Nezareti'ne bağlı Encümen-i Teftiş ve Muayene Heyeti³⁷ *Sütur-u Belegât*'ın içeriğini sakıncalı bulmuş ve yasaklanması gerektiğini belirtmiştir.³⁸

1891'den 1902'ye kadarki Osmanlı Devlet salnamelerinde, Dâhiliye Nezareti bünyesinde çalışmış olduğu birimlerde ismi Şükrü Bey olarak yer almıştır. 1901 salnamesinde, Dâhiliye Nezareti Mektubi Kalemindeki çalışan isimlerden birinin adı da Şükrü Bey olduğu için artık Vâmık Şükrü olarak adlandırıldığı görülmektedir.³⁹ 1900 tarihli salnamede Vâmık Şükrü Efendi Mektubi Kalemi mümeyyizi⁴⁰ olarak görev almış, 1901 tarihli salnamede muavin⁴¹ olarak kaydedilmiştir.⁴² 1908'e kadarki devlet salnamelerinde Dâhiliye Nezareti Mektubi Kaleminde görev aldığı görülürken, 1909-1918 arası salnamelerde Vâmık Şükrü'nün izine rastlanmamaktadır. Ayrıca 11 Ağustos 1908'de *Edebiyat* ismiyle haftalık gazete çıkarmak için ruhsat isteğinde bulunmuştur.⁴³ *Edebiyat* isimli gazetesinin yayınlanıp yayınlanmadığı konusunda herhangi bir bilgi bulunmasa da, 1909-1910 yılları arasında *Pervin*⁴⁴ isimli bir dergi çıkarmıştır. *Edebiyat* isimli gazete teşebbüsü ve *Pervin* dergisini yayınlamasının ardından Vâmık Şükrü'nün 1918'e ait salnamede Evkaf Nezareti'nin İnşaat ve Tamirat Müdürlüğü'nde görev aldığı anlaşılmaktadır.⁴⁵ 1919'da ise Evkaf Nezareti'nde Teftiş Heyeti reisliği yapmış ve yine Evkaf Nezareti Memurun Müdürü Ahmet Bey'in yerine görevlendirilmiştir.⁴⁶

2.Vâmık Şükrü'nün Hafiyeliği ve 24 Temmuz 1901 Tarihli Jurnalı

Vâmık Şükrü'nün hafiyeliğe ne zaman başladığı ile ilgili herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Servet-i Fünun'da yer alan jurnalının dışında hafiyelik yaptığını ortaya çıkarabilecek evraklardan biri 20 Temmuz 1901 tarihlidir. O dönemde Dâhiliye Nezareti'nde görevli olan Vâmık Şükrü ve Hasan Tahsin Efendi bir dilekçe kaleme almıştır. Bu dilekçede II. Abdülhamid'in vermiş olduğu irade referans gösterilmiştir. II. Abdülhamid "matbuat işleriyle" uğraşan araçılara (vasıtalara) aylık bin kuruş ödenmesini emretmiştir. Vâmık Şükrü ve Hasan Tahsin, Dâhiliye Nezareti'nde almış oldukları görevlere istinaden verilen maaşlarını düşük bulmuşlar ve bu bin kuruşun beşer yüz kuruş olarak aylık maaşlarına eklenmesini istemişlerdir. Onların vermiş oldukları dilekçe neredeyse bir yıl sonra Dâhiliye Nazırı tarafından işleme konması maksadıyla Sadaret'e bildirilmiştir.⁴⁷

Bu vesikadaki dikkat çekici ayrıntı belgede geçen "matbuat işleri" ifadesidir. Evrakta "matbuat işleri" ibaresinin ne olduğu açık bir şekilde ifade edilmemiş ve ne tür bir görev olduğuyla ilgili herhangi bir tanımlama yapılmamıştır. Dahası 1901 tarihli Osmanlı Devlet salnamesinde Vâmık Şükrü Efendi yukarıda bahsedildiği gibi Dâhiliye Nezareti Mektubi Kaleminde müdür muavini olarak görev yaparken, belgede belirtilen Hasan Tahsin Efendi ise aynı nezareti Sicil-i Nüfus biriminde müdürlük yapmaktadır.⁴⁸ Dolayısıyla her ikisinin mevcut memuriyetlerinde üstlendikleri görevler, belgede belirtilen "matbuat işleri" ifadesiyle örtüşmemektedir. "Matbuat işleri" ibaresinin tam olarak neyi kast ederek söylendiği bilinmese de daha çok o dönemde matbuatın takibini yaptıkları söylenebilir. Bu bilgilerden hareketle hem Vâmık Şükrü'nün hem de Hasan Tahsin Efendi'nin birer hafiyeli olduğu ve "matbuat işleri" ibaresiyle daha çok gazete ve kitaplarla ilgili jurnallerinin bulunduğu ifade edilebilir.⁴⁹ Vâmık Şükrü'ye ait olan jurnal ilk olarak Ahmet İhsan'ın imtiyaz sahibi olduğu Servet-i Fünun'un 26 Kasım 1908 tarihli nüshasında yayınlanmıştır. Daha sonra aynı jurnal 1910'da Artin Asaduryan Matbaasında basılan Ali Suavi'ye ait *Hive* risalesinde yer almıştır.

Ek-1'de ki jurnalde, 24 Temmuz 1901 tarihli İkdâm Gazetesi'nin birinci sayfasında yer alan yazıda, Buhara ve Hive'nin Ruslara teslim olduğu, Pencab ve Hokand'ın ise Ruslar tarafından ilhak edildiği yönündeki ifadelerin doğru bulunmadığı Vâmık Şükrü tarafından belirtilmiştir. Ayrıca Ali Suavi'nin *Hive* risalesinde Rusların istila fikirlerini hatırlatan ibareler bulunmasından ötürü bunun İslam âlemi üzerine tesiri olabileceğinin altını çizmiştir. Bununla beraber Servet-i Fünun'daki jurnal fotoğrafının altında bir yorum yer almış, istibdat

³⁷ 1881 tarihinde Maarif Nezareti bünyesinde oluşturulan bir birimdir. Bu birimin görevi basılması istenen kitaplara gerekli ruhsatı vermek için ilgili kitapta incelemelerde bulunarak sakıncalı olup olmadığı konusunda görüş bildirmektir. Fatmagül Demirel, *II. Abdülhamid Devrinde Sansür*, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 2007, s. 89-93; Birinci, *age*, s. 142-145. Ayrıca heyetin ilk kuruluşunda yer alan isimler için, Bayram Kodaman, *II. Abdülhamid Devrinde Eğitim Sistemi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1991, s. 32.

³⁸ *B.O.A.*, Ma'ârif Mektûbi Kalemi (MF.MKT), 284/22, 4 Rebiü'l-Evvel 1313/24 Eylül 1895.

³⁹ Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye *İSAM (İslam Araştırmaları Merkezi)*, 1891, s. 334; 1896, s. 192; 1897, s. 132; 1898, s. 140; 1899, s. 142; 1900, s. 144; 1901, s. 150.

⁴⁰ Bir kaleme yazılan müsvedde halinde evrakları düzelten kâtibeye verilen ad mümeyyizdir. Şemşeddin Sami, *Kamus-ı Türki*, s. 1088.

⁴¹ Resmî dairelerde müdürden sonra gelen idare memurudur.

⁴² Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, *İSAM (İslam Araştırmaları Merkezi)* 1900, s. 144; 1901, s. 150.

⁴³ *B.O.A.*, Dâhiliye Mektûbi Kalemi (DH.MKT) 1279/85, 15 Receb 1326/13 Ağustos 1908.

⁴⁴ Dergi Çemberlitaş Vezir Hanı'ndaki Metin matbaasında basılan edebî ve ilmi bir dergidir. Beşinci sayısı 3 Şubat 1910 tarihinde yayınlanmıştır. Ek-5'te beşinci sayısının ilk sayfasının görüntüsü verilmiştir. Pervin, 21 Kanun-ı Sani 1325 (3 Şubat 1910), Milli Kütüphane.

⁴⁵ Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, *İSAM (İslam Araştırmaları Merkezi)*, 1918, s. 377.

⁴⁶ *B.O.A.*, İrade Dosyası Usulü 54/7 (İ.DUİT), 13 Muharrem 1338/8 Ekim 1919.

⁴⁷ *B.O.A.*, Bab-ı Ali Evrak Odası (BEO), 1700/127490, 21 Rebiü'l-Ahir 1319/7 Ağustos 1901.

⁴⁸ Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, *İSAM (İslam Araştırmaları Merkezi)* 1901, s. 150-152.

⁴⁹ Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, *İSAM (İslam Araştırmaları Merkezi)* 1902, s. 154; 1903, s. 168; 1904, s. 180; 1905, s. 192; 1906, s. 212; 1907, s. 200; 1908, s. 204.

II. ABDÜLHAMİD DEVRİ HAFİYELERİNDEN VÂMİK ŞÜKRÜ EFENDİ VE 24 TEMMUZ 1901 TARİHLİ JURNALI

devrinin en birinci yükselme aracı olarak hafiyelik mesleği gösterilmiş ve lanetli meslek⁵⁰ olarak lanse edilmiştir. Vâmık Şükrü'nün bu lanetli mesleğe mensup bir şahıs olduğu ve jurnalın gazeteler hakkında verildiğinin altı çizilmiştir. Jurnal fotoğrafının altındaki ifadelerle hafiyeliğin bir yükselme aracı olarak gösterilmesinden kast edilen şey, hafiyelerin kendi mensup oldukları görevlerde kolaylıkla yükselme durumlarıdır. Vâmık Şükrü'nün hafiyeliğinin kendi mesleğindeki yükselişinde herhangi bir etkisi olup olmadığı yine Osmanlı Devlet salnamelerine bakılarak anlaşılabilir.

1897 salnamesinde Vâmık Şükrü Dâhiliye Nezareti Mektubi Kaleminde mümeyyiz olarak kaydedilmiştir. Vâmık Şükrü ile beraber Tahir, Ahmet, Behçet ve Ali Beyler mümeyyizlik yapmaktadırlar.⁵¹ 1897 ile 1900 yılları arasında Dâhiliye Nezareti'nin Mektubi Kalemi kadrosu aşağı yukarı aynı isimlerden oluşmaktadır.⁵² Fakat 1901 yılında Vâmık Şükrü mümeyyizlikten müdür muavinliğine yükselmiş ve onun haricinde kimse müdür muavini olmamıştır.

1897	1898	1899	1900
Tahir Bey	Tahir Bey	Ali Bey	Ali Bey
Ali Bey	Ali Bey	Ahmet Bey	Ahmet Bey
Ahmet Bey	Ahmet Bey	Şükrü Bey (Vâmık)	Şükrü Bey (Vâmık)
Şükrü Bey (Vâmık)	Şükrü Bey (Vâmık)	Behçet Bey	Behçet Bey
Behçet Bey	Behçet Bey		Hakkı Bey

1897-1900 yılları arasında Dâhiliye Nezareti Mektubi Kalemi mümeyyizleri⁵³

1901 yılının sonrasında mümeyyizlik kadrosu yine aşağı yukarı aynı isimlerden oluşmuştur. Vâmık Şükrü haricinde yukarıda adı geçenlerden hiçbirisi müdür muavini olamamıştır. Örneğin 1897 yılında mümeyyiz olarak kaydedilen Ali Bey, 1908 yılına kadar aynı görevde kalmış ve muavinliğe yükselememiştir. Fakat Vâmık Şükrü 1897-1900 yılları arasında sadece üç yıl mümeyyizlik yaparken, 1901 yılında müdür muavinliğine yükselmiştir.⁵⁴ Bununla beraber maaşına beş yüz kuruş eklenmesi konusunda yukarıda Vâmık Şükrü ile birlikte dilekçe veren Hasan Tahsin Efendi ile alakalı da bir ayrıntı mevcuttur. Hasan Tahsin Efendi 1901 ve 1902'de Dâhiliye Nezareti'nde Sicil-i Nüfus müdürlüğü yaparken, 1903'de bir anda Mektubi Kaleminde müdür muavinliği görevini üstlenmiştir. Vâmık Şükrü Dâhiliye Mektubi Kaleminde göreve başladıktan sonra sadece üç yıl içerisinde mesleğinde yükselmiş, Hasan Tahsin Efendi ise başka bir birimden gelerek direkt olarak müdür muavini olmuştur.⁵⁵ Dolayısıyla eldeki bilgiler hafiyeliğin mesleki yükselmede etkili olduğu yorumunu haklı çıkarmaktadır.

1903 tarihli Dâhiliye Nezareti Mektubi Kalemi kadrosu. Vâmık Şükrü ve Hasan Tahsin Efendilerin müdür muavini olduğu görülebiliyor.⁵⁶ (1903 Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, *İSAM*)

⁵⁰ Lanetlenmiş meslek anlamına gelmektedir.

⁵¹ Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye *İSAM (İslam Araştırmaları Merkezi)* 1897, s. 132.

⁵² Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, *İSAM (İslam Araştırmaları Merkezi)* 1897, s. 132; 1898, s. 140; 1899, s. 142; 1900, s. 144.

⁵³ Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, *İSAM (İslam Araştırmaları Merkezi)* 1901, s. 150.

⁵⁴ Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, *İSAM (İslam Araştırmaları Merkezi)* 1902, s. 154; 1903, s. 168; 1904, s. 180; 1905, s. 192; 1906, s. 212; 1907, s. 200; 1908, s. 204.

⁵⁵ Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, *İSAM (İslam Araştırmaları Merkezi)* 1903, s. 168

⁵⁶ 1902 tarihli salnamede mümeyyiz olarak kaydedilen Şükrü Bey'in ise 1901'de Mektubi Kalemine girdiği düşünülmektedir ve Vâmık Şükrü ile karıştırılmamalıdır.

4. İkdam Gazetesi ve 24 Temmuz 1901 Tarihli Jurnal

İkdam Gazetesi II. Abdülhamid döneminde yayın hayatına başlamıştır. İlk olarak 5 Ağustos 1893'te o dönemde Tarik Gazetesi başyazarlığı yapan Ahmet Cevdet "İkdam" adıyla bir gazete çıkarma isteğini ilgili makamlara bildirmiştir. Bu istek üzerine Zaptiye Nezareti, Ahmet Cevdet ile ilgili yaptığı araştırmalar sonucunda ruhsat talebini engelleyecek herhangi bir olumsuz duruma rastlamamıştır. Bunun üzerine İkdam Gazetesi'ni çıkarmak için gerekli olan ruhsat Ahmet Cevdet'e verilmiştir.⁵⁷ Ruhsatın verilmesiyle gazete 5 Temmuz 1894 tarihinde kurulmuş ve Ahmet Cevdet gazeteyi "Siyasi Türk Gazetesi" olarak nitelendirmiştir.⁵⁸ Gazetenin ilk sayısı da kurulduğu tarihte yayınlanmıştır.⁵⁹ Gazetenin imtiyaz sahibi olan Ahmet Cevdet Siyasal Bilgiler ve Hukuk Fakültesi'ni tamamlamış, iyi derecede Fransızca ve Arapça öğrenmiştir. Reji, Osmanlı Bankası ve Hariciye Nezareti'nde görev aldıktan sonra⁶⁰ Sabah, Tercüman-ı Hakikat gibi gazetelerde çeviriler yapmıştır. İkdam Gazetesi'ni çıkardığında 34 yaşında olan Ahmet Cevdet, Tercüman-ı Hakikat, Sabah ve Tarik gazeteleriyle kıyasıya rekabete girmiştir. Ahmet Cevdet özellikle II. Abdülhamid idaresiyle yakın ilişkiler kurmuş ve bunu uzun süre yürütebilmiştir.⁶¹ Zaman zaman gazetenin tirajı 15 bini bulurken, II. Meşrutiyetle birlikte bu sayı 40 bine çıkmıştır. İkdam çok geniş bir muhabir kadrosuyla yayın hayatını sürdürmüş ve hatta muhabir kullanma konusunda bir geleneği de başlatmıştır. Sadece yurt içinde değil aynı zamanda yurt dışında da muhabir bulundurmıştır.⁶²

Vâmık Şükrü 24 Temmuz 1901 günü yayınlanan Tercüman-ı Hakikat, Sabah ve İkdam gazetelerinin nüshalarını birer birer incelemiştir. Yaptığı incelemenin ardından Tercüman-ı Hakikat ve Sabah gazetelerinde dikkat çekici haber ya da herhangi bir makaleye rastlamamıştır. Fakat aynı gün İkdam Gazetesi'ni incelediğinde "Mesail-i Mühimme-i Siyasiye" başlıklı makale dikkatini çekmiş ve bu makalenin içeriğinde geçen ibarelerin sakıncalı olduğunu düşünüp jurnallemiştir. Vâmık Şükrü'nün jurnallediği yazı İkdam Gazetesi'nin ilk sayfasında yer almaktadır. "Mesail-i Mühimme-i Siyasiye" başlıklı makale önemli siyasi meselelerin tartışıldığı bir bölümdür. Gazetede yer alan bu bölüm, sadece 24 Temmuz 1901 nüshasından ibaret olmayıp, gazetenin yayın politikası doğrultusunda Osmanlı Devleti ve dünya siyaseti hakkında çeşitli konularda makalelerin yayınlandığı bir alandır. Vâmık Şükrü, Ek-2'de sadeleştirilmiş hali verilen 24 Temmuz 1901 yılına ait "Mesail-i Mühimme-i Siyasiye" başlığı altındaki Rusya ve İngiltere isimli makalenin içeriğini jurnallemiştir. Bu makalede İngiltere ve Rusya'nın sömürge politikalarından söz edilmiştir. Özellikle iki devletin Asya siyasetinden bahsedilirken, 1868'de Buhara ve 1873'de Hive'nin Ruslar tarafından alındığı söylenmiştir. 1885'de ise Afganların mağlup olmasıyla Pencap Eyaleti'nin Ruslar tarafından zapt edildiği belirtilmiştir. İşte Vâmık Şükrü bu ifadeleri okumuş ve uygun olmadığını düşünerek jurnal haline getirmiştir.

5. Hive Risalesi ve 24 Temmuz 1901 Tarihli Jurnal

Jurnalde Ali Suavi'nin yazmış olduğu *Hive* risalesi de yer almaktadır. Risale ilk olarak 1873 yılında Paris'te basılmış ve 1910 yılında ise Artin Asaduryan matbaasında basılarak Osmanlı ülkesinde yayınlanmıştır. Kitap Abdülhalik Çay tarafından *Hive Hanlığı ve Türkistan'da Rus Yayılması* adıyla günümüz Türkçesine aktarılmıştır.⁶³ Kitap iki kısımdan oluşmaktadır ve 138 sayfadır. Eserin birinci bölümü Rusların Orta Asya'ya yayılmasına ayrılmıştır. Suavi bu kısımda daha çok Rusya'nın Türkistan bölgesi siyasetine değinmiştir. Eserin ikinci kısmı ise Türkistan coğrafyasının bir parçası olan Hive'ye ayrılmıştır. Ali Suavi kitabında Hive'nin geçmişten 1873 yılına kadar tarihine, coğrafyasına ve o bölgede yaşayan topluluklara değinmiştir. Bununla beraber Hive Hanlığı'nın tarım, sanat, ticaret ve ekonomisine yer vermiş ve son olarak bölgedeki askeri gücünden bahsederek risaleyi tamamlamıştır.

Vâmık Şükrü jurnalinde, risalenin içeriğinde Rusların istila fikirlerini hatırlatan ifadelerin bulunduğunu belirtmiş ve bu durumun İslam âlemini etkileyebileceğinden söz etmiştir. Jurnal doğrultusunda *Hive* risalesinin içeriğine bakıldığında mukaddema yani giriş bölümünde Rusların Hive üzerine asker gönderdiği ve esasında Deli Petro döneminden beri bu bölgenin alınmak istendiğinin altı çizilmiştir.⁶⁴ Bununla beraber Ali Suavi kitapta Rusya ve Osmanlı Devleti'nin karşılaştırmasını yapmış ve Osmanlı Devleti'ne yönelik bir eleştiride

⁵⁷ B.O.A., Dâhiliye Mektûbi Kalemi (DH.MKT), 163/33, 14 Ocak 1894.

⁵⁸ Alpay Kabacalı, *Başlangıçtan Günümüze Türkiye'de Matbaa Basın ve Yayın*, Literatür Yayınları, İstanbul, 2000, s. 97

⁵⁹ Nesimi Yazıcı, "İkdam" *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 22, İstanbul, 2000, s. 24.

⁶⁰ Uğur Kocabaşoğlu, "Hürriyet'in Basması Kadar Basını da Ünlüdür...", *100. Yılında Jön Türk Devrimi*, Ed. Sina Akşin, Sarp Balcı, Barış Ünlü, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2019, s. 173.

⁶¹ Hıfzı Topuz, *II. Mahmut'tan Holdinglere Türk Basın Tarihi*, Remzi Kitapevi, 2018, İstanbul, s. 68

⁶² Yazıcı, *agm*, s. 24.

⁶³ Aaron S. Johnson, *A Revolutionary Young Ottoman: Ali Suavi (1839-1878)*, Institute of Islamic Studies, McGill University, Montreal June 2012, s. 119.

⁶⁴ Ali Suavi, *Hive*, İ.B.B Atatürk Kitaplığı, Artin Asaduryan Matbaası, İstanbul, 1910, s. 4.

bulunmuştur.⁶⁵ Risalede Rusya ve İngiltere'nin Orta Asya'ya ve orada yaşayan Müslümanlara yönelik politikalarına da değinilmiştir. Ali Suavi o dönem yayın yapan pek çok gazetenin Orta Asya'daki İngiliz ve Rus yayımları konusunda yanlış değerlendirmelerde bulduklarını yazmıştır.⁶⁶ Bu iki devletin Orta Asya Müslümanları üzerine politikalarına da atıf yapan Suavi, İngiltere ve Rusya'nın Orta Asya'da ele geçirdikleri toprakları paylaştıklarını⁶⁷ ve buraların nasıl idare edileceği konusu üzerine belirli fikirler geliştirdiklerini açık bir şekilde anlatmıştır.⁶⁸ Eserinin belirli bölümlerinde Osmanlı basını ve Osmanlı Devleti hakkında getirdiği birtakım eleştirilerinin yanında, kitabın sonuç bölümünü yine bir eleştiriyle tamamlamıştır. Suavi aynı dinden ve aynı milletten olan Hive Hanlığı'nın Ruslar tarafından istila edildiğini aktarmış ve Osmanlı Devleti'nin bu duruma tepkisiz kaldığını vurgulamıştır.⁶⁹

Hive risalesinin içeriğinde yer alan bilgiler, 24 Temmuz 1901 tarihli İkdâm Gazetesi'nde çıkan yazıyla örtüşmektedir. O yazıda Rusların Orta Asya'yı istila etmelerinden söz edilmiş ve aynı zamanda Orta Asya'daki Rus-İngiliz politikalarına değinilmiştir. Ali Suavi de kendi risalesinde Orta Asya coğrafyasına ait olan Hive Hanlığı'ndan bahsederken, Rus istilaları ve yine Rus-İngiliz politikalarına kayıtsız kalmamıştır. Dolayısıyla İkdâm Gazetesi'ndeki yazıyla Suavi'nin *Hive* risalesindeki bilgiler belirli ölçüde paralellik içerdiğinden, Vâmık Şükrü jurnalinde *Hive* risalesine de atıf yapmış ve İslâm âlemini etkileyebileceği yorumunda bulunmuştur.

6. Jurnalın Etkisi

Vâmık Şükrü tarafından verilen jurnalın taşıdığı önemi gösterir mahiyette olan bir başka konu ise jurnalın etkili olup olmadığı hususudur. Buradaki etkiyi açıklarken göz önünde bulundurulacak husus, jurnalde geçen İkdâm Gazetesi'nin ve *Hive* risalesinin, jurnalın verilmiş tarihinden sonra herhangi bir yasaklamaya tabi tutulup tutulmadığıdır. İkdâm Gazetesi, jurnalın verilmiş tarihi olan 24 Temmuz 1901 tarihli nüshasının ardından 25 Temmuz'da da yayınlanmaya devam etmiş ve Osmanlı makamlarınca tatil edilme gibi bir yaptırımla karşılaşmamıştır. Hatta bir gün sonra yani 25 Temmuz 1901 tarihli nüshada "Mesail-i Mühimme-i Siyasiye" başlığı altında "İngiliz ve Amerikan" ilişkileri değerlendirilmiştir. İkdâm Gazetesi Vâmık Şükrü'nün jurnalinden ötürü herhangi bir yaptırıma maruz kalmasa da, Osmanlı Arşivi'nde İkdâm Gazetesi'yle ilgili yapılan taramalarda gazetenin belirli zamanlarda belirli sebeplerden ötürü tatil edildiği görülmektedir. Hatta gazete ilk kez yayınlanmasından dört gün sonra kapatılmıştır. Bunun sebebi de dizgi yanlışlığına bağlanmıştır. Gazete hazırlanırken sayfaları düzelterken başmürettip satırlardan birini karıştırmış, "Cenab-ı Padişahi" olarak başlaması gereken yazı "Mösyö Cenab-ı Padişahi" şekline dönüşmüş ve gazete tatil edilmiştir.⁷⁰ Hatta bu olaya benzer bir hadise 1903'de yaşanmış ve mürettip hatasından ötürü gazetenin imtiyaz sahibi Ahmet Cevdet tutuklanmıştır.⁷¹ Gazete siyasi konuları işlediği için zaman zaman bu sebepten ötürü de tatil edilmiştir. 1897 yılında Sadrazam gazetesinin yasaklanması gerektiğini belirtmiş ve gazete 28 Şubat'tan 9 Mart'a kadar kapalı kalmıştır.⁷² Gazetenin kapanmasına neden olan yazı ise Girit meselesi ile alakalıdır.⁷³ Dolayısıyla İkdâm, kuruluşundan itibaren zaman zaman tatil edilme hadiseleriyle karşı karşıya kalmasına rağmen Vâmık Şükrü'nün jurnalinden sonra herhangi bir yaptırıma uğramamıştır. Bu bakımdan jurnalın İkdâm Gazetesi üzerine herhangi bir etkisinin olmadığı söylenebilir.

Jurnalın verilmesinden neredeyse bir yıl sonra *Hive* risalesi yasaklanmıştır. *Hive* risalesinin yasaklanması konusunda ise 23 Ağustos 1902 tarihli vesikada Matbaalar Müfettişi, Ali Suavi'nin kitabını yazarın şahsı gibi zararlı bulmuş ve yasaklanması gerektiğini vurgulamıştır.⁷⁴ Jurnalın verilmiş tarihinden sonra *Hive* risalesinin yasaklanması bu durum üzerine jurnalın bir etkisi olduğunu düşündürmektedir. Fakat 6 Şubat 1894 tarihinde Dâhiliye Nazırı tarafından Rüşumat Emaneti, Posta ve Telgraf Nezareti ve Maarif müdürlerine gönderilen evrak durumun bu şekilde olmadığını ortaya koymaktadır. Evrakta yazarları belli olmayan *Cezayir Fütühatı*, *Tarih-i Arab*, *Küdü-ü Şerif Muzafferiyat ve Mesaibi* ile Ali Suavi'nin 1873 *Senesinde Hive* isimli Fransızca kitapların ülkeye sokulmalarını istenmiştir.⁷⁵ *Hive* risalesinin yasaklanmasının ötesinde yine II. Abdülhamid döneminde Ali Suavi ile ilgili yayınlanan eserler de sansür çemberinin içine dâhil edilmiştir. 1900 yılında İsviçre'de Süleyman Mithat tarafından "Ali Suavi" adıyla yazılan kitabın ülkeye girişinin yasaklanması ve gelen kitapların toplattırılarak imha edilmesi Dâhiliye ve Maarif Nezaretlerince ilgili yerlere bildirilmiştir.⁷⁶ Bu bakımdan *Hive*

⁶⁵ Ali Suavi, *age*, s. 13.

⁶⁶ Ali Suavi, *age*, s. 17.

⁶⁷ Ali Suavi, *age*, s. 17-18.

⁶⁸ Ali Suavi, *age*, s. 18-19.

⁶⁹ Ali Suavi, *age*, s. 129.

⁷⁰ Topuz, *age* s. 68

⁷¹ B.O.A., Yıldız Dâhiliye Nezâreti Marûzâtı (Y.PRK.DH) 12/54, 13 Cemaziye'l-Ahîr 1321/6 Eylül 1903.

⁷² B.O.A., Yıldız Husûsi Marûzât (Y..A..HUS) 367/102, 25 Ramazan 1314/27 Şubat 1897.

⁷³ İkdâm Gazetesi, 15 Şubat 1312 (27 Şubat 1897), Ankara Üniversitesi Gazeteler Veri Tabanı.

⁷⁴ B.O.A., Maarif Mektûbi Kalemî (MF.MKT) 659/15, 11 Cemaziyyülahır 1320/15 Eylül 1902.

⁷⁵ B.O.A., Ma'ârif Mektûbi Kalemî (MF.MKT) 195/9, 30 Recep 1311/6 Şubat 1894.

⁷⁶ B.O.A., Dâhiliye Mektûbi Kalemî (DH.MKT) 2408/111, 4 Cemaziye'l-Ahîr 1318/29 Eylül 1900; B.O.A., Hariciye Nezâreti Tahîrîrât (HR.TH) 247/24; B.O.A., Ma'ârif Mektûbi Kalemî (MF.MKT) 527/69, 7 Cemaziye'l-Ahîr 1318/2 Ekim 1900.

risalesinin yasaklanmasında ağırlıklı sebebin Ali Suavi'nin siyasi geçmişi ve faaliyetlerinin olduğu yorumunda bulunulabilir. Vâmık Şükrü'nün jurnali ise *Hive* risalesinin içeriğine dikkat çekmiş ve eserin tekrardan yasaklanması konusunda o dönemin sansür mekanizmalarının harekete geçmesini sağlamış olmalıdır. Bu bakımdan jurnal kitabın yasaklanması hususunda “esas unsur” olmaktan çok, kitabın tekrardan dikkate alınması konusunda bir “araç” olarak değerlendirilebilir.

7. Jurnalın Servet-i Fünun'da Yayınlanma Sebepleri ve II. Meşrutiyet Sonrasındaki Devr-i Sabık Algısı

Servet-i Fünun 1891'de Ahmet İhsan tarafından çıkarılan haftalık bir dergidir.⁷⁷ Avrupa'nın resimli dergileri kalitesinde yayın yapmayı amaçlayan Ahmet İhsan, zaman zaman II. Abdülhamid tarafından da yardım görmüştür. İlk zamanlarındaki içeriği; aile, moda ve şiir dergisi niteliğindeki, Rezaizade Mahmut Ekrem, Halit Ziya Uşaklıgil ve Tevfik Fikret'in katılımıyla sanat ve düşünce dergisi hüviyetini kazanmıştır. Aynı zamanda Edebiyat-ı Cedide (Servet-i Fünun) olarak adlandırılan edebi akımı başlatan bir etkiye de sahip olmuştur.⁷⁸ II. Meşrutiyet'in ilan edilmesinden önce Ahmet İhsan, İttihat ve Terakki'nin üyesi olarak çeşitli faaliyetlerde bulunmuştur. II. Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte Servet-i Fünun'u günlük gazete halinde çıkarmaya devam etmiş ve gazete cemiyetinin sözcüsü haline gelmiştir. Fakat daha sonra İttihat ve Terakki'nin kendisine hoş karşılanmayan faaliyetleriyle, Ahmet İhsan siyasi çevreden uzaklaşmıştır. Gazetesini günlük olarak çıkarmaya devam ederken, Servet-i Fünun dergisini haftalık olarak 26 Ekim 1908'den itibaren yayınlamaya başlamıştır.⁷⁹ Vâmık Şükrü tarafından verilen jurnal de derginin haftalık olarak yayımlandığı sürece denk gelmiştir.

II. Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte basın ve yayın alanında çok büyük bir sıçrama yaşanmıştır. 24 Temmuz 1908'de gazeteciler kendi aralarında karar alarak sansür memurlarını gazetelere sokmamaya⁸⁰ muhabirler ise yazılarını Matbuat Müdürlüğü'ne göndermemeye karar vermişlerdir. Böylelikle gazeteler 30 yıldan beri ilk defa sansüresiz yayınlanmıştır.⁸¹ Yaşanılan sürece bir “basın patlaması” demekten çok “basın açlığı” demek daha yerinde bir ifade olacaktır. Bu açlığı sayısal değerlerle ifade edecek olursak, 1908 yılının başında tüm ülkede 120 adet basılı gazete varken, bu sayı 730'a çıkmıştır. İstanbul'daki gazetelerin sayısı 52'den 377'e ulaşmıştır.⁸² Fakat bu dönemde çıkan yayınlar pek uzun soluklu olmamıştır.⁸³ Daha önce gazetecilik yapmayan kişiler bile bu dönemde gazete açma imtiyazı almışlardır. Aynı zamanda padişah ve dönemin bürokratları aleyhinde yazılar yayınlanmıştır.⁸⁴ Sınırsız bir matbuat özgürlüğünün yaşandığı II. Meşrutiyet'in ilk dönemleri, yayıncılık açısından özgürlükten çok bir “anarşi dönemi” olarak tasvir edilmiştir.⁸⁵

Jurnalın Servet-i Fünun'da yayınlanmasının en önemli sebebi II. Meşrutiyet'in ilanından sonra Osmanlı basınının sahip olduğu özgürlük ortamıdır. Fakat belki bu sebepten daha önemli bir unsur ise dönemin yayınlarında karşılaştığımız “devr-i sabık” anlayışıdır. Bu anlayış II. Meşrutiyet devrinin basın ve yayın alanına açıkça nüfuz etmiştir. “Devr-i sabık” anlayışı, matbuatı bir araç olarak kullanıp II. Abdülhamid dönemine yönelik eleştiri getirmek olarak tanımlanabilir. Edebi tür olarak II. Meşrutiyet'ten sonra yazılan romanlarda da bu fikir mevcuttur. Romanlar aracılığıyla II. Abdülhamid'e karşı bir mücadele verilmiş ve roman kahramanlarının esas gayesi Kanun-i Esasi'yi ilan ettirmek olmuştur.⁸⁶ Bu devrin romanlarında konumuzla da alakasından ötürü, hafiyelik ve jurnalcilik meselesine değinilmiştir. Hafiyelik ve jurnalciliğin II. Abdülhamid döneminde suiistimale uğramasından ötürü romanlar aracılığıyla yazarlar tarafından eleştirilmiştir. En geniş kapsamlı hafiyelik kadrosuna Halit Ziya Uşaklıgil'in *Nesli Ahir* romanında rastlanmakta ve aynı zamanda dönemin hafiyelik mekanizması gözler önüne serilmektedir. Yine bu dönemde hafiyeliği konu alan ve muhalif çevrelerce yazılan risaleler de mevcuttur.⁸⁷

Konumuzla bağlantısı olduğu için incelediğimiz Ali Suavi'nin *Hive* risalesinde de “devr-i sabık” anlayışına rastlamaktayız. Yukarıda ifade edildiği gibi risalenin giriş bölümünden önce Vâmık Şükrü'nün jurnali yer almıştır. Jurnalın verilmesinden sonra bir açıklama yapılmıştır. Bu açıklamada jurnalden ötürü kitabın ilgi uyandırdığı belirtilmiştir. Özellikle Hivelilerin kavmiyet, milliyet ve dinî açıdan Türkler arasında en önemli topluluk olduğu vurgulanmıştır. Önceki devirde (devr-i sabık) *Hive*'de yaşayan Türklerle ilgili bilgilere

⁷⁷ Kabacalı, *age*, s. 97.

⁷⁸ Orhan Koloğlu, *Osmanlı'dan 21. Yüzyıla Basın Tarihi*, Pozitif Yayınları, İstanbul, s. 65.

⁷⁹ Ziyad Ebuzyia, “Ahmet İhsan Tokgöz” *TDV İslam Ansiklopedisi*, İslam Ansiklopedisi, C. 2, İstanbul, 1989, s. 95.

⁸⁰ Topuz, *age*, s. 82.

⁸¹ Turgut Er, *Arşiv Belgelerinin Işığında Türkiye'de Sansür (1938-1945)*, Berikan Yayınevi, Ankara, 2014, s. 43.

⁸² Koloğlu, *Osmanlı'dan 21. Yüzyıla Basın Tarihi*, s. 87.

⁸³ Kabacalı, *age*, s. 134.

⁸⁴ M. Nuri İnuğur, *Basın ve Yayın Tarihi*, Çağlayan Basımevi, İstanbul, 1982, s. 306-307.

⁸⁵ Server İskit, *Türkiye'de Matbuat İdareleri ve Politikaları*, Başvekalet Basın Yayın Umum Müdürlüğü, 1943, s.143.

⁸⁶ Tan, *agm*, s. 575.

⁸⁷ Ahmed Raci'nin “Yıldız'da Yeni Casuslar Cemiyeti Yahut Yâverân Tensikâtı (1909)”, Mahmud Necmeddin'in “Hafiyeler Konferansı (1911)” ve Yusuf Ziya'nın “Hafiyeler Melanetleri (1911)” adlı risaleleri örnek verilebilir.

ulaşmanın mahrumiyetinden söz edilerek, artık her şeyin serbest yazılıp söylendiği ifade edilmiştir.⁸⁸ Dolayısıyla “devr-i sabık” denilerek II. Abdülhamid dönemine eleştiri getirilmiş ve artık her şeyin özgürce yazılıp söylendiği vurgusu yapılmıştır. Risaleyi yayınlarken böyle bir açıklama yapmış olmak rastlantısal bir durum değildir ve bilinçli bir şekilde yapılmıştır. Abdülhamid döneminde matbuat alanında özgürlüğün olmadığı mesajı verilmiştir. Bu açıklamanın kimin tarafından yapıldığı bilinmemektedir. Fakat kitabı basıp yayınlayan matbaacı Artin Asaduryan tarafından yapıldığı düşünülmektedir. Aslen Kayseri doğumlu olan Artin Asaduryan İstanbul’a gelip müretteplik yapmış ve ardından 1880’li yıllarda Şirket-i Mürettebiye matbaasını alarak adını Artin Asaduryan Şirket-i Mürettebiye Matbaası olarak değiştirmiş ve yayıncılık sektörü içerisine dâhil olmuştur.⁸⁹ Ancak kaynaklarda Artin Asaduryan Matbaası şeklinde geçmektedir.⁹⁰ II. Abdülhamid döneminde Mahmud Bey ve Ahmet İhsan Matbaalarından sonra dönemin en etkin matbaalarından biri haline gelmiştir.⁹¹ II. Meşrutiyet devrinde ise 1912’ye kadar Osmanlı ülkesinde en fazla basım yapan üçüncü matbaa olduğu belirtilmektedir.⁹² Matbaada çok çeşitli konularda basım yapılmakta ve *Hive* risalesinin basılmış olduğu 1910 yılında 58 adet eserin yayınlandığı görülmektedir. Matbaada en fazla dil-gramer konularında eser yayınlanmış ve ikinci olarak tarih kitapları basılmıştır.⁹³ Matbaada basılan eserler incelendiğinde *Hive* risalesi ile birlikte pek çok tarih kitabının II. Meşrutiyet’ten sonraki süreçte basıldığı görülmektedir.⁹⁴ Meşrutiyet’in ilanından hemen sonraki yıllarda basılan tarih kitaplardan bazıları, *Hive* gibi Abdülhamid döneminde yasaklanması muhtemel olabilecek kitaplardan oluşmaktadır.⁹⁵ Dolayısıyla Artin Asaduryan’ın *Hive* risalesini bilinçli olarak seçip yayınladığı söylenebilir. Çünkü Ali Suavi gerçekleştirdiği Çırağan Vakasından dolayı Jön Türkler için milli bir kahraman ve sembol haline gelmiştir.⁹⁶ Bu bakımdan II. Meşrutiyet sonrasında İttihat ve Terakki’nin hâkim olduğu düşünüldüğünde Artin Asaduryan’ın dönemin havasına uygun olarak *Hive* risalesini yayınladığı yorumunda bulunulabilir. Artin Asaduryan hem II. Meşrutiyet’in basın ve yayın üzerine sağlamış olduğu özgür ortamla *Hive* risalesini yayınlamış ve hem de risale aracılığıyla “devr-i sabık” anlayışı içerisinde eleştirisini getirmiştir. Kitabın ilk sayfalarında Vâmik Şükrü’nün jurnaline vermesini ve akabinde yaptığı açıklama, eserin daha fazla satması için ticari çıkarları ön plana alarak, kitaba olan ilgiyi artırma amacı güttüğünü göstermektedir.⁹⁷

Jurnalın Servet-i Fünun’da yayınlanması konusunda bir diğer husus ise II. Meşrutiyet’ten sonra siyaset alanında rekabet çine girişenlerin birbirlerini jurnalcilikle suçlamalarıdır.⁹⁸ Mizancı Murat, Ahmet Midhat ve Ahmet İhsan gibi isimlere o dönemde jurnalcilik yaftası yapıştırılmaya çalışılmıştır. Orhan Koloğlu bu hadiseleri “şahsiyat tartışmaları” olarak nitelendirmiştir. II. Meşrutiyet’in ilanına katkıda bulunan kişilerin birbirleriyle yaptıkları hesaplaşmalar jurnalcilik üzerinden yürümeye çalışmış ve gazetelerde jurnallerin resimleri yayınlanmıştır.⁹⁹ Aynı zamanda Meşrutiyet’in getirmiş olduğu basın özgürlüğü de bu jurnallerin yayınlanmasında etkilidir.¹⁰⁰ Gazeteler, “devr-i sabığın” siyasi kadrolarını eleştirmiş ve Meşrutiyet’in ilanının ilk günlerinde “istibdat adamı” avına çıkmıştır.¹⁰¹ Ahmet İhsan da o dönemin hafiyelerinden Vâmik Şükrü’yü hedef göstermek adına Servet-i Fünun’da jurnalini yayınlamak için “istibdat adamı” avına katkı sağlamış olabilir. Zaten 1908’den 1918’e kadarki salnamelerde Vâmik Şükrü’nün adına rastlamamaktayız. Böylelikle devr-i sabığın istibdat adamı olarak Vâmik Şükrü hedefe alınmış ve çalıştığı kurumdan da uzaklaştırılmış olduğu düşünülebilir.

⁸⁸ [...]“*Servet-i Fünunla neşr olunan şu jurnalde mevzu bahs edilen Hive eseri elbette erbâb -ı ibtisârın merakını tahrik etmiştir. Suavi merhûm tarafından Muharrem sene 1290 tarihinde Paris’de neşr edilmiş olan bu eseri işte aynen neşr ediyoruz. Merhûmun hâtıme (son) kitabındaki vasiyeti vecihle eserin tarih-i neşrinden sonra Hive’nin düçâr olduğu ahvalde laheka nâmıyla muhtasaran ifade edilmiştir. Hiveliiler kavmiyyet ve milliyet ve din nokta -i nazarından ahvâllerine peydâ tilâ’ etmek mecburiyetinde bulunduğumuz Türk kardeşlerimizin en mühimlerinden olduğu halde devr-i sâbıkda bu yoldaki mahrumiyetimiz iltizâm olunmakta idi. Hamdolsun bugün her şeyi serbest söyleyebiliyoruz, serbest yazabiliyoruz. Şu eser-i mühim Hive’ye müte’alîk malû mâit icmâliyyeyle beraber Türkler ve Türklüğe müte’alîk bazı hakâyık muhtevi bulunduğu cihetiyle mütâlâ’asından istifâdeye şitâban umûm-u ihvân-ı vatana sûret-i mahsûsada tevziye ederim.*”, Ali Suavi, *age*, s. 3-4; Çağrı Çalışkan, *II. Abdülhamid Döneminde Kitaplar Üzerinde Sansür Uygulamaları (1876-1909)* Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Denizli, 2019, s. 67.

⁸⁹ Osman Özen, Kemalettin Kuzucu, “Türk Basın Tarihinde Artin Asaduryan Matbaası ve Matbaada Basılan Süreli Yayınlar”, *Erdem İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, Sayı 71-72, Haziran 2016-2017, s. 118.

⁹⁰ Osman Özen, *Artin Asaduryan’ın Hayatı ve Basın Faaliyetleri (1853-?)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2017, s. 29.

⁹¹ J. Strauss’dan aktaran. Özen, *age*, s. 37.

⁹² İ. C. Schick’dan aktaran Özen, *age*, s. 37.

⁹³ Özen, *age*, s. 48-59.

⁹⁴ Özen, *age*, 141-251.

⁹⁵ Bahsi geçen kitaplar; Ali Suavi, *Ali Paşa’nın Siyaseti (1909)*, Tevfik Nadir, *Bab-ı Ali’nin İç Yüzü (1908)*, Ali Reşad, *Fransız İhtilal-i Kebiri*, (1911), Mehmet Asaf, *Girid Ne Oluyor?(1910)*.

⁹⁶ Abdullah Uçman, “Ali Suavi”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.2, İstanbul, 1989, s. 446.

⁹⁷ Çalışkan, *agr*, s. 67.

⁹⁸ Orhan Koloğlu, *Curnalcilikten Teşkilat-ı Mahsusa’ya*, Kırmızı Kedi Yayınları, İstanbul, 2013, s. 23.

⁹⁹ Koloğlu, *Curnalcilikten Teşkilat-ı Mahsusa’ya*, s. 45-56.

¹⁰⁰ Hamza Çakır, Hakan Aydın, “İkinci Meşrutiyet Dönemi Basın Sansürü”, *İkinci Meşrutiyet Devrinde Basın ve Siyaset*, Ed. Hakan Aydın, Palet Yayınları, Konya, 2010, s. 239.

¹⁰¹ Salih Seyhan, “II. Meşrutiyet Dönemi Mizah Basını ve İçeriklerinden Seçilmiş Örnekler”, *Turkish Studies, International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 8/3, 2013, s. 499.

SONUÇ

Araştırmanın kısıtlayıcı tarafı Vâmık Şükrü'nün neden böyle bir jurnali vermiş olmasıdır. Onun jurnalinde Buhara, Hive, Hokad ve Pencap'ın Ruslar tarafından işgal edildiği bilgisine karşı duyduğu hassasiyeti anlamak için onun ilgili dönemdeki pek çok jurnaline ulaşmak gerekir. Yukarıda bahsedildiği gibi jurnalın etkisi göz önüne alındığında İkdâm Gazetesi'nin herhangi bir yaptırma uğramaması ve Ali Suavi'nin zaten yasaklı bir yazar olması, Vâmık Şükrü'nün farklı maksatlarla böyle bir jurnali oluşturabileceği ihtimalini ortaya koymaktadır. Dahası II. Abdülhamid döneminde dizgi yanlışlıkları sebebiyle bile tatil edilen İkdâm'ın böyle önemli olarak kabul edilebilecek bir konuda yaptırma uğramaması düşündürücüdür. Jurnalde mevzu bahis olan Hive, Buhara ve Pencap'ın Ruslar tarafından istila edilmesinin İslam dünyası açısından rahatsızlık uyandıracığı ihtimali Vâmık Şükrü'nün kişisel değerlendirmesinden öteye geçememektedir. Aynı zamanda Vâmık Şükrü'nün İslam dünyasının karışabileceği yolundaki yaptığı değerlendirmenin, II. Abdülhamid'in vehmini daha da artıracak nitelikte olduğu söylenebilir.

Jurnalın etkisinin zayıflığı Vâmık Şükrü'nün farklı maksatlarla böyle bir jurnali meydana getirme ihtimalini ortaya koymaktadır. Yukarıda bahsedildiği gibi Vâmık Şükrü Dâhiliye Nazırına hitaben kaleme aldığı yazıda devlet görevinden ötürü aldığı maaşı düşük bulmuş ve “matbuat işlerinden” aldığı paranın kendi maaşına eklenmesini istemiştir. Bu durum onun hafiyeliği maddi beklentileri ön plana alarak yaptığını düşündürmektedir. Bu bakımdan jurnalın içinde yer alan bilgiler istihbari bilgiden çok Vâmık Şükrü'nün kişisel yorumlarını yansıtmaktadır. Vâmık Şükrü'nün Dâhiliye Nezâreti'nden almış olduğu maaşının azlığı, incelediği her türlü matbuata yönelik yapmış olduğu kişisel değerlendirmeleri jurnal haline getirmesinde etkili olmuş olabilir. Araştırma eserlerinde hafiyelik ile ilgili yapılan tasniflerde, bu işi bir kazanç kapısı olarak gören devlet görevlilerinin bulunması, Vâmık Şükrü'nün de hafiyeliği maddi beklentileri ön plana alarak yaptığını ortaya koymaktadır.

Sonuç olarak bu jurnal, o dönemde saraya ya da ilgililere gönderilen jurnallerin her zaman dikkate alınmadığını göstermektedir. II. Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte Vâmık Şükrü'nün jurnalinin Servet-i Fünun'da yayınlanması Meşrutiyet dönemi Osmanlı matbuatındaki devr-i sabık algısını yansıtmada örnek oluşturmaktadır. Aynı zamanda jurnal, II. Meşrutiyet döneminin matbuat özgürlüğünü, bu dönemde yaşanan iç çatışmaları göz önüne sererken hepsinden daha önemlisi II. Abdülhamid devrinin artık eleştiriye açık hale geldiğini göstermektedir. Böylelikle II. Abdülhamid'in hafiyelik teşkilatı da tartışmaya açılmış ve Vâmık Şükrü'nün jurnalı üzerinden devr-i sabığın hafiyelik sistemi eleştirilmiş ve Vâmık Şükrü Servet-i Fünun aracılığıyla hedef gösterilmiştir.

KAYNAKÇA

Arşiv Vesikaları (Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri-BOA)

Bab-ı Ali Evrak Odası (BEO), 811/60801, 7 Safer 1314/18 Temmuz 1896.

Bab-ı Ali Evrak Odası (BEO), 1700/127490, 21 Rebiü'l-Ahir 1319/7 Ağustos 1901.

Dâhiliye Memur Sicil Zarfları (DH.SAİD.MEM) 36/4, 29 Zilhicce 1288/10 Mart 1872.

Dâhiliye Nezâreti Mektûbi Kalemi (DH.MKT), 2408/111, 4 Cemaziye'l-Ahir 1318/29 Eylül 1900

Dâhiliye Nezâreti Mektûbi Kalemi (DH.MKT), 495/57, 26 Muharrem 1320/5 Mayıs 1902.

Dâhiliye Nezâreti Mektûbi Kalemi (DH.MKT), 163/33, 14 Ocak 1894.

Dâhiliye Nezâreti Mektubi Kalemi (DH.MKT), 1969/23, 8 Zilhicce 1309/4 Temmuz 1892.

Dâhiliye Mektûbi Kalemi (DH.MKT), 1279/85, 15 Receb 1326/13 Ağustos 1908.

Hariciye Nezâreti Tahrîrât (HR.TH), 247/24.

İrade Dosya Usulü (İ..DUİT), 54/7, 13 Muharrem 1338/8 Ekim 1919.

Ma'ârif Nezâreti Nezâreti Mektûbi Kalemi (MF.MKT), 284/22, 4 Rebiü'l-Âhir 1313/24 Eylül 1895,

Ma'ârif Nezâreti Mektûbi Kalemi (MF.MKT), 284/22, 4 Rebiü'l-Evvel 1313/24 Eylül 1895

Maarif Nezâreti Mektubi Kalemi (MF.MKT), 659/15, 11 Cemaziyülahır 1320/15 Eylül 1902.

Ma'ârif Nezâreti Mektûbi Kalemi (MF.MKT), 195/9, 30 Recep 1311/6 Şubat 1894.

II. ABDÜLHAMİD DEVRİ HAFİYELERİNDEN VÂMIK ŞÜKRÜ EFENDİ VE 24 TEMMUZ 1901 TARİHLİ JURNALI

Ma'ârif Nezâreti Mektûbi Kalemi (MF.MKT), 527/69, 7 Cemaziye'l-Ahir 1318/2 Ekim 1900.

Maarif Nezâreti Mektubi Kalemi (MF.MKT), 659/15, 11 Cemaziyülahır 1320/15 Eylül 1902.

Ma'ârif Nezâreti Mektûbi Kalemi (MF.MKT), 394/8, 4 Zilhicce 1315/26 Nisan 1898.

Yıldız Husûsi Marûzat (Y..A...HUS), 367/102, 25 Ramazan 1314/27 Şubat 1897.

Yıldız Dâhiliye Nezâreti Marûzâtı (Y..PRK.DH), 12/54, 13 Cemaziye'l-Ahir 1321/6 Eylül 1903.

Salnameler

1891, Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye *İSAM (İslam Araştırmaları Merkezi)*.

1896, Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye *İSAM (İslam Araştırmaları Merkezi)*.

1897, Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye *İSAM (İslam Araştırmaları Merkezi)*.

1898, Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye *İSAM (İslam Araştırmaları Merkezi)*.

1899, Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye *İSAM (İslam Araştırmaları Merkezi)*.

1900, Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye *İSAM (İslam Araştırmaları Merkezi)*.

1901, Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye *İSAM (İslam Araştırmaları Merkezi)*.

1902, Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye *İSAM (İslam Araştırmaları Merkezi)*.

1903, Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye *İSAM (İslam Araştırmaları Merkezi)*.

1904, Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye *İSAM (İslam Araştırmaları Merkezi)*.

1905, Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye *İSAM (İslam Araştırmaları Merkezi)*.

1906, Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye *İSAM (İslam Araştırmaları Merkezi)*.

1907, Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye *İSAM (İslam Araştırmaları Merkezi)*.

1908, Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye *İSAM (İslam Araştırmaları Merkezi)*.

1918, Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, *İSAM (İslam Araştırmaları Merkezi)*.

Gazeteler ve Dergiler

İkdam Gazetesi, 15 Şubat 1312 (27 Şubat 1897), Ankara Üniversitesi Gazeteler Veri Tabanı.

İkdam Gazetesi, "Mesa'il-i Mühimme-i Siyasiye" 11 Temmuz 1317 (24 Temmuz 1901), Ankara Üniversitesi Gazeteler Veri Tabanı.

Pervin, 21 Kanun-ı Sani 1325/3 Şubat 1910, Milli Kütüphane.

Musavver Servet-i Fünun, 13 Teşrin-i Sani 1324 (26 Kasım 1908), Milli Kütüphane.

Kitaplar ve Makaleler

ALİ Suavi, *Hive*, İ.B.B Atatürk Kitaplığı, Artin Asaduryan Matbaası, İstanbul, 1910.

AYAN, Gönül, "Vamık ve Azra", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 42, İstanbul, 2012, s. 504-505.

BEYHAN, Mehmet Ali, "II. Abdülhamid Döneminde Hafiyelik Teşkilatı ve Journaller", *İlmi Araştırmalar*, 8, İstanbul, 1999, s. 65-83.

BİRİNCİ, Ali, *Tarihin Hududunda Hatırat Kitapları, Matbuat Yasakları ve Arşiv Meseleleri*, Dergah Yayınları, İstanbul, 2012.

ÇAKIR, Hamza, Aydın, Hakan, “İkinci Meşrutiyet Dönemi Basın Sansürü”, *İkinci Meşrutiyet Devrinde Basın ve Siyaset*, Ed. Hakan Aydın, Palet Yayınları, Konya, 2010, s. 237-257.

ÇALIŞKAN, Çağrı, *II. Abdülhamid Döneminde Kitaplar Üzerinde Sansür Uygulamaları (1876-1909)*, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Denizli, 2019.

DEMİREL, Fatmagül, *II. Abdülhamid Devrinde Sansür*, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 2007.

EBUZZİYA, Ziyad, “Ahmet İhsan Tokgöz” *TDV İslam Ansiklopedisi*, İslam Ansiklopedisi, C. 2, İstanbul, 1989.

ER, Turgut, *Arşiv Belgelerinin Işığında Türkiye’de Sansür (1938-1945)*, Berikan Yayınevi, Ankara, 2014.

GEORGEON, François, *Sultan Abdülhamid*, çev. Ali Berktaş, İletişim Yayınları, 2018.

GÖR, Emre, *II. Abdülhamid’in Hafiyete Teşkilatı*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2016.

İNÜĞÜR, M. Nuri, *Basın ve Yayın Tarihi*, Çağlayan Basımevi, İstanbul, 1982.

İSKİT, Server, *Türkiye’de Matbuat İdareleri ve Politikaları*, Başvekalet Basın Yayın Umum Müdürlüğü, 1943.

KARAL, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi*, c. VIII, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2011.

KARAKIŞLA, Yavuz Selim, “Sultan II. Abdülhamid’in İstibdat Döneminde (1876-1909) Hafiyelik ve Jurnalcilik” *Toplumsal Tarih*, S. 119, 2003, s. 12-21.

KARAKIŞLA, Yavuz Selim “II. Abdülhamid’in İstibdat Döneminde Jurnalciliğin Boyutları”, *Toplumsal Tarih*, S. 120, 2003, s. 24-29.

KOCABAŞOĞLU, Uğur, “Hürriyet’in Basması Kadar Basını da Ünlüdür...”, *100. Yılında Jön Türk Devrimi*, Ed. Sina Akşin, Sarp Balcı, Barış Ünlü, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2019.

KOLOĞLU, Orhan, *Curnalcilikten Teşkilat-ı Mahsusa’ya*, Kırmızı Kedi Yayınları, İstanbul, 2013.

KOLOĞLU, Orhan, *Osmanlı’dan 21. Yüzyıla Basın Tarihi*, Pozitif Yayınları, İstanbul.

ÖZEN, Osman, Kuzucu, Kemalettin, “Türk Basın Tarihinde Artin Asaduryan Matbaası ve Matbaada Basılan Süreli Yayınlar”, *Erdem İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, S. 71-72, 2016-2017, s. 117-138.

ÖZEN, Osman, *Artin Asaduryan’ın Hayatı ve Basın Faaliyetleri (1853-?)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2017.

PEHLİVANLI, Hamit, “Osmanlılarda İstihbaratçılık”, *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, C. 13, 2016, s. 663-667.

KABACALI, Alpay, *Başlangıçtan Günümüze Türkiye’de Matbaa Basın ve Yayın*, Literatür Yayınları, İstanbul, 2000.

JOHNSON, Aaron S., *A Revolutionary Young Ottoman: Ali Suavi (1839-1878)*, Institute of Islamic Studies, McGill University, Montreal, 2012.

SAMİ, Şemseddin, *Kamus-ı Türki*, haz. Raşit Gündoğdu, Niyazi Adıgüzel, Ebul Faruk Önal, İdeal Yayınları, İstanbul, 2017.

SEYHAN, Salih, “II. Meşrutiyet Dönemi Mizah Basını ve İçeriklerinden Seçilmiş Örnekler”, *Turkish Studies, International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 8/3, 2013.

ŞEBER, Nurdan İpek, “Namlunun Ucundaki Padişah: Abdülhamid’e Karşı Planlanan Suikastler”, *Türkiyat Mecmuası*, C. 22, , 2012, s. 31-59.

TAN, Murat, “II. Meşrutiyet Romanında Sultan Abdülhamid’e Karşı Verilen İktidar Mücadelesi” *International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 11/10 Spring 2016, s. 563-580.

II. ABDÜLHAMİD DEVRİ HAFİYELERİNDEN VÂMIK ŞÜKRÜ EFENDİ VE 24 TEMMUZ 1901 TARİHLİ JURNALI

TOKMAK, A.Naci, “Vâmık ve Azra”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 42, İstanbul, 2012, s. 503-504.

TOPUZ, Hıfzı, *II. Mahmut'tan Holdinglere Türk Basın Tarihi*, Remzi Kitapevi, İstanbul, 2018.

UÇMAN, Abdullah, “Ali Suavi”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.2, İstanbul, 1989, s. 445-448.

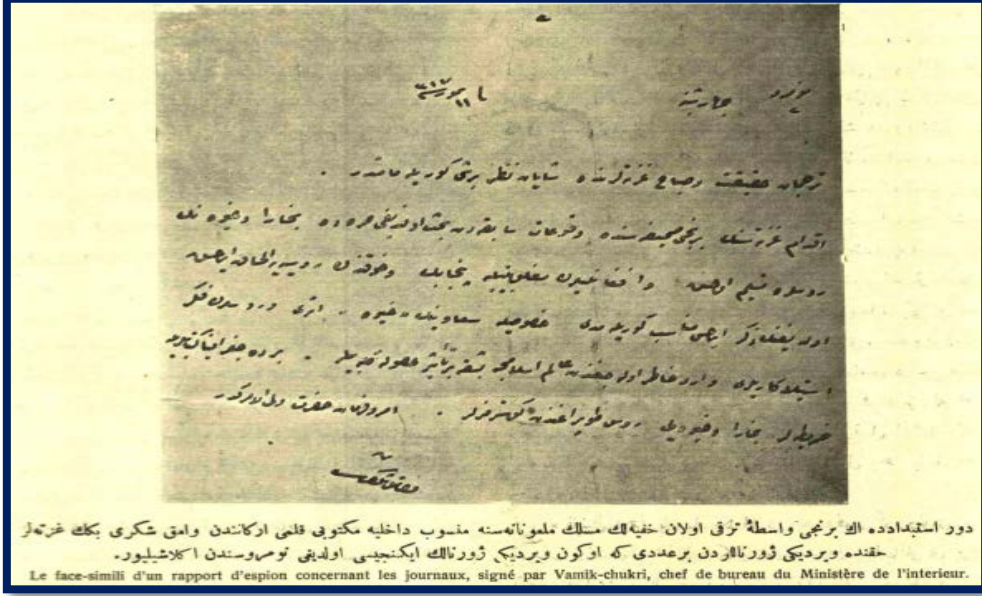
UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, “Ali Suavi ve Çırağan Vakası” *Belleten*, S. 28, S. 29, 1994, s. 71-118.

YAZICI, Nesimi, “İkdam” *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 22, İstanbul, 2000, s. 24-25.

EKLER

Ek-1 Servet-i Fünun, 13 Teşrin-i Sani 1324 (26 Kasım 1908), Milli Kütüphane

Vâmık Şükrü tarafından verilen ve 13 Teşrin-i Sani 1324 (26 Kasım 1908)'de Servet-i Fünun'da yayımlanan jurnali

Numero: 2

Çaharşanba 11 Temmuz 1317/24 Temmuz 1901

Tercüman-ı Hakikat ve Sabah gazetelerinde şayan-ı nazar bir şey görülememiştir. İkdâm Gazetesi'nin birinci sahîfesinde vukû'at-ı sâbıkadan bahs olunduğu sırada Buhara ve Hive'nin Ruslara teslim olmuş ve Afganların mağlûbiyetiyle Pencab'ın ve Hokand'ın Rusya'ya ilhak edilmiş olduğunun zikr edilmesi münasib görülmedi. Hususîyle Suavi'nin Hive eseri ve Rusların fikr-i istilâ kârîleri vârid-i hâtır olacağından âlem-i İslâmca başka bir te'sir husûle gelebilir. Bir de coğrafya kitâblarıyla haritalar Buhara ve Hive'yi Rus toprağından göstermezler. Emr u fermân hazret-i veliyyü'l emrindir.

Bende

Vâmık Şükrü

Devr-i istibdâdda en birinci vasıta-i terakki olan hafiyelik meslek-i mel'unanesine mensûb Dâhiliye Mektûbi Kalemi erkânından Vâmık Şükrü Beğ'in gazeteler hakkında verdiği jurnallerden bir adedi ki o gün verdiği jurnalin ikincisi olduğu numrosundan anlaşılıyor.

Ek-2 İkdam Gazetesi, “Mesa’il-i Mühimme-i Siyasiye” 11 Temmuz 1317 (24 Temmuz 1901), Ankara
Üniversitesi Gazeteler Veri Tabanı.

24 Temmuz 1901’de İkdam Gazetesi’nde Yayınlanan Mesa’il-i Mühimme-i Siyasiye Başlıklı Yazının
Sadeleştirilmiş Hali

Önemli Siyasi Meseleler

Rusya ve İngiltere

Rusların Poratur limanını işgal etmesinden önce İngiltere’nin politikası, Rusya’nın Büyük Okyanus’ta böyle önemli bir yeri ele geçirmesinin önüne geçmektir. Ama bu politikanın yararsız olduğu şimdi anlaşılmuştur. Çünkü Rusya denizci bir devlet değildi ve İngiltere ile rekabet edecek durumu da yoktu. İngiltere’nin Rus deniz gücünün artırılmasına engel olmasının hiçbir anlamı yoktu. Zaten Rusya’nın sınırlarını genişletme emelinde olduğuna dair bir fikri de olmamalıdır. Çünkü Rusya’nın etrafındaki arazileri alması ona bir yarar sağlamaktan öte zararlıdır.

İngiltere, Rusya’nın Hindistan’ı zapt edeceğinden korkmamalıdır. Çünkü Hindistan’ın istilası Rusya için çok vahim bir hayaldir ve hatta Rusya hiçbir zaman böyle bir amacı gütmemiştir. Yalnızca İngiltere’nin amaç ve teşebbüslerini ortaya koyma adına öne sürülmektedir. Rusya’nın zaten böyle bir işi gerçekleştirmek için çok büyük bir fırsata ihtiyacı vardır ki, mevcut durumda böyle bir şeyin ihtimalini bile ortaya koyamamaktadır.

Asya’da İngiltere ve Rusya birbirlerine komşu oldukları için birbirleriyle iyi geçinmeye mecburdurlar. Zaten iki tarafın da sahip olduğu yerleri savunmak için, barış içinde ilişkilerini devam ettirmeleri yeterlidir. İngiltere ve Rusya arasında çekişmeye neden olan konular, diyalog yoluyla çözülmeli, dıştan gelebilecek her türlü müdahaleye meydan verilmemelidir. Zaten diğer devletler de bu iki devletin birbiriyle çekişmesinin, kendilerine yarar sağlamayacağını anlamalıdır.

İngiltere ve Rusya’nın Sömürge Politikası

İngiltere’nin Hindistan’da takip ettiği politika ile Rusya’nın Orta Asya politikası ayrı ayrı incelenebilirken, birbiriyle karşılaştırılmaz. Çünkü İngiltere 17. yüzyıldan beri Hindistan’ı elde etmiş, hâlbuki Rusya daha geçen yüzyılda sömürge işleriyle meşgul olmuş ve birtakım kazançlar elde etmiştir.

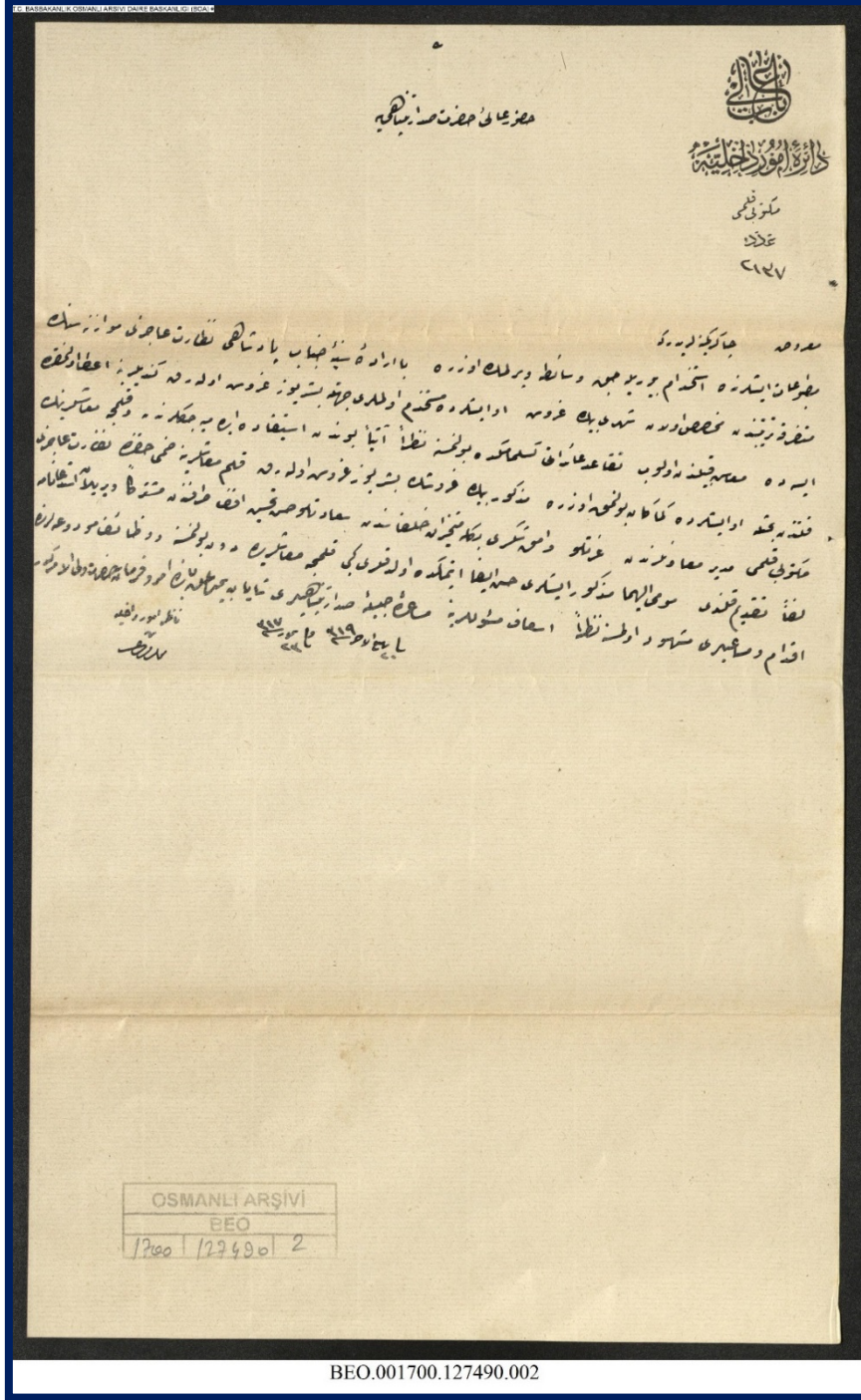
Rusya Sibiryayı zapt ettikten sonra Ural nehri yakınlarına yerleşen birtakım kazalardan çete oluşturarak, birkaç zaman Hive bölgesini istila etmiştir. Fakat bu istila hareketi başarısızlıkla sonuçlanmıştır. 18. yüzyılda Türkistan’ın kuzeyindeki Kırgızlar ile Rus muharebeleri sonucunda Buhara ve Hive Hanları onlardan ayrılmışlar ve nam kazanmışlardır. Sonunda 1853’de Kırgızlar mağlup olmuş ve Rus kontrolü altına girmiştir. Ruslar böylece Sriderya nehrini elde etmişlerdir. 1868’de Buhara ve 1873’de Hive Ruslara teslim olmuştur.

1885’de Kumandan Komarov Afganları hezimete uğratarak Pencab eyaletini zapt etmiştir. Bu hareket çok hızlı bir şekilde olmasına rağmen, Rusya’nın burada bir idare oluşturmak için zamanı yoktu. Aynı zamanda maddi anlamda gerekli olan para mevcut değildi. Fakat İngiltere ekonomik anlamda daha iyi durumdaydı. Aynı zamanda İngiliz okullarından yetişen binlerce genç Hindistan’a giderek oranın gelişmesi, ilerlemesi, bayındır hale gelmesi için çalışıyordu. Nitekim Hindistan’da mevcut bulunan demiryolu ve telgraf Hindistan’a göç eden adamlar sayesinde. Rusya’da İngiltere’nin bu politikasını takip etmiş ve onlarda Trans-Hazar demiryolunu ve Sibiry hattını işgal etmiştir.

II. ABDÜLHAMİD DEVRİ HAFİYELERİNDEN VÂMIK ŞÜKRÜ EFENDİ VE 24 TEMMUZ 1901 TARİHLİ JURNALI

Ek-4: B.O.A., Bab-ı Ali Evrak Odası, 1700/127490, 21 Rebiü'l-Ahir 1319/7 Ağustos 1901.

Matbuat işlerinde müstahdem bulunan Dâhiliye Mektubi Kalemî Müdür muavinlerinden Vâmik Şükrü Bey ile hulefadan Hasan Tahsin Efendi'nin almakta oldukları paranın kalem maaşına zammı hakkında.

**II. ABDÜLHAMİD DEVRİ HAFİYELERİNDEN VÂMIK ŞÜKRÜ EFENDİ VE 24 TEMMUZ 1901 TARİHLİ
JURNALI**